

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลังและความเป็นมาของงานวิจัย

โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือโอทอป (One Tambon One Product: OTOP) เป็นโครงการของรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ที่ริเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2544 มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้แต่ละชุมชนได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้พัฒนาผลิตภัณฑ์ หรือการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยรัฐบาลพร้อมที่จะเข้าช่วยเหลือในด้านความรู้สมัยใหม่และการบริหารจัดการเพื่อให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ และมีจุดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต สามารถเชื่อมโยงผลิตภัณฑ์จากชุมชนสู่ตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ แต่นอกจากการส่งเสริมการพัฒนาสินค้าแล้ว โครงการโอทอปได้ขยายขอบเขตการดำเนินงานออกไปอย่างกว้างขวาง เพราะผลิตภัณฑ์โอทอปไม่ได้หมายถึง ตัวสินค้า (product) เพียงอย่างเดียว แต่รวมไปถึงการบริการและกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การท่องเที่ยว ศิลปะ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของชุมชน เป็นต้น ทำให้เกิดการส่งเสริมโครงการพัฒนา และจัดตั้งหมู่บ้านโอทอป ต้นแบบ (OTOP Village) ขึ้นในปี พ.ศ. 2547 โดยคัดเลือกชุมชนที่มีผลิตภัณฑ์โอทอปที่โดดเด่น ชุมชนมีความเข้มแข็ง และมีศักยภาพจาก 4 ภาค ๆ ละ 1 หมู่บ้าน รวมทั้งหมด 4 หมู่บ้าน เพื่อเป็นต้นแบบสำหรับการศึกษา และขยายผลไปยังชุมชนอื่น ๆ ให้ครบทุกจังหวัด

ชุมชนด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา เป็นชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็น 1 ใน 4 หมู่บ้านโอทอป ต้นแบบ เนื่องจาก เป็นชุมชนที่มีความโดดเด่นด้านผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา โดยเป็นอาชีพส่วนใหญ่ของคนในชุมชน ประกอบกับมีกระบวนการผลิตที่น่าสนใจ และเอกลักษณ์ของบรรยากาศในชุมชนที่มีศักยภาพสำหรับการท่องเที่ยวได้ จึงนำไปสู่แผนงานโครงการจัดตั้งหมู่บ้านโอทอป ต้นแบบ และหมู่บ้านท่องเที่ยว ชุมชนด่านเกวียน ภายใต้แผนงานโครงการพัฒนา มีหลายประเด็นเกี่ยวข้องกับการจัดองค์ประกอบทางกายภาพ เช่น การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ การสร้างศูนย์การเรียนรู้ ลานกิจกรรม ภูมิสัญลักษณ์ (landmark) หอongsน้ำสาธารณะ ป้ายแผนที่ ชุมชนชายของ ชุมชนพักผ่อนริมทาง ชุมประตู่ทางเข้าหมู่บ้าน ถนน ทางเท้า การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ให้จัดบ้านเรือนสาธิต และบ้านพักโฮมสเตย์ (home stay) เป็นต้น จากการศึกษาสำรวจขั้นต้น

เกี่ยวกับการจัดองค์ประกอบทางกายภาพเหล่านี้ ในชุมชนโอทอปพบประเด็นปัญหาหลักที่สำคัญดังต่อไปนี้

1.1.1 ปัญหาด้านการจัดประโยชน์พื้นที่ใช้สอยและกิจกรรมในชุมชนไม่เกิดประสิทธิภาพ

การจัดองค์ประกอบทางกายภาพ บางส่วนมุ่งเน้นการพัฒนาส่งเสริมการท่องเที่ยวหรือนักท่องเที่ยวจากภายนอกชุมชนเป็นหลัก จึงขาดการออกแบบและวางแผนให้มีรูปแบบที่เกิดประโยชน์ใช้สอย และสร้างกิจกรรมเพื่อคนในชุมชน ได้แก่

1. พื้นที่บริเวณลานกิจกรรม (main village plaza) ภูมิสัญลักษณ์ (landmark) และซุ้มขายของที่สร้างขึ้นเป็นพื้นที่สาธารณะ แต่ขาดกิจกรรม และการใช้งานของคนในชุมชน ทำให้เงียบเหงาไร้ชีวิตชีวา ซึ่งอาจนำไปสู่การทิ้งร้างในอนาคต
2. อาคารศูนย์การเรียนรู้สร้างแล้วเสร็จ แต่ไม่สามารถบริการให้ประโยชน์สำหรับคนในท้องถิ่น เพราะอาคารหลังนี้จะเปิดบริการเพื่อคณะทัศนจาร หรือคณะศึกษาดูงานที่ติดต่อมาล่วงหน้าเท่านั้น ด้วยปัญหาการจัดการ เช่น ไม่มีผู้ดูแลประจำ ต้องอาศัยเจ้าหน้าที่ข้าราชการซึ่งมีภาระหน้าที่อื่น และปัญหารายได้ที่ไม่เพียงพอในการบำรุงรักษาอาคารจึงต้องพึ่งพาเงินสนับสนุนจากเทศบาล

1.1.2 ปัญหาด้านการเชื่อมโยงกิจกรรมและทรัพยากรในชุมชน

ปัจจุบัน พบว่า ชุมชนด่านเกวียนมีปัญหาในการเชื่อมโยงกิจกรรมและทรัพยากรของชุมชน ทั้งนี้ การเชื่อมโยงกิจกรรมและทรัพยากรนำไปสู่การมีปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน เกิดความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกันมากขึ้น (sense of community) และช่วยให้สามารถเดินทางเข้าถึงทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ สะดวกทั้งผู้อยู่อาศัยในชุมชนและนักท่องเที่ยว ได้แก่

1. ปัญหาถนนทางหลวงสายใหญ่ ที่แบ่งพื้นที่ชุมชนออกจากกัน
2. ปัญหาการเชื่อมโยงย่านกิจกรรมท่องเที่ยวที่สำคัญ 2 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่หมู่ 3 ซึ่งเป็นแหล่งจำหน่ายสินค้าริมทางหลวง และพื้นที่ในชุมชนหมู่ 1 2 7 และ 8 ซึ่งเป็นแหล่งพักอาศัยและผลิตเครื่องปั้นดินเผา

3. ชุมชนด้านเกวียนยังมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพประเภทอื่น ๆ นอกจากแหล่งเตาเผา และบ้านเรือนสาธิตกรรมวิธีการผลิต แต่มีได้วางแผนเชื่อมโยงพัฒนาพื้นที่ เช่น บริเวณ วัดด้านเกวียน ริมแม่น้ำมูล พิพิธภัณฑ์เกวียน สวนมะนาวด้านเกวียน เป็นต้น

1.1.3 ปัญหาด้านการขาดแนวทางในการส่งเสริมเอกลักษณ์ของชุมชน

ชุมชนด้านเกวียนมีบรรยากาศของสิ่งปลูกสร้าง และภูมิทัศน์ในชุมชน รวมถึงวัฒนธรรมในรูปแบบวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้สร้างความน่าอยู่ในชุมชน และเป็นทรัพยากรที่ช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชน แต่ไม่มีแนวทางในการส่งเสริมเอกลักษณ์ดังกล่าว

จากปัญหาทั้งหมดที่กล่าวมา พบว่า การพัฒนาพื้นที่โดยเน้นการท่องเที่ยวเป็นตัวนำมากกว่าการสร้างชุมชนเข้มแข็งที่คำนึงถึงรากฐานของกิจกรรมภายในชุมชนที่แท้จริงนั้น ไม่สามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ได้เล็งเห็นว่า ชุมชนด้านเกวียนควรได้รับการฟื้นฟูการออกแบบและการจัดการทางกายภาพทั้ง 3 ด้านให้สอดคล้องตามแนวคิดการสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มีความน่าอยู่ และน่าท่องเที่ยว โดยมุ่งให้เกิดกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสร้างความภูมิใจในท้องถิ่น (community pride) นั่นคือ แนวทางการพัฒนาหมู่บ้านโอท็อปต้นแบบอย่างยั่งยืน

1.2 คำถามในงานวิจัย

1. สภาพทั่วไปของชุมชนด้านเกวียนมีศักยภาพในการส่งเสริมความเข้มแข็ง ความน่าอยู่ และการท่องเที่ยวในชุมชนอย่างไร
2. การพัฒนาองค์ประกอบทางกายภาพ ในแผนงานโครงการจัดตั้งหมู่บ้านโอท็อปต้นแบบ ชุมชนด้านเกวียน มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไร
3. ผู้อยู่อาศัยในชุมชนและนักท่องเที่ยวมีทัศนคติและพฤติกรรมอย่างไร ตามองค์ประกอบหลักในการพัฒนาหมู่บ้านโอท็อปต้นแบบ 3 ด้าน คือ ด้านคน ด้านผลิตภัณฑ์ และด้านสถานที่ ซึ่งประกอบด้วย

1) องค์ประกอบด้านคน (P-people) ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยในชุมชนมีความพร้อม ในการร่วมสร้างความเข้มแข็งและความน่าอยู่ในชุมชนเพียงใด นักท่องเที่ยวมีทัศนคติอย่างไรต่อคน ในชุมชน

2) องค์ประกอบด้านผลิตภัณฑ์ (P-product) ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยในชุมชนมีการ จัดการผลิตภัณฑ์เป็นอย่างไร นักท่องเที่ยวมีทัศนคติอย่างไรต่อผลิตภัณฑ์ของชุมชน

3) องค์ประกอบด้านสถานที่ (P-place) แบ่งเป็น 3 ด้านคือ

(1) การจัดประโยชน์พื้นที่ใช้สอยและกิจกรรมในชุมชน ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยใน ชุมชนและนักท่องเที่ยว นิยมทำกิจกรรมอะไร และในบริเวณพื้นที่ใดของชุมชน พื้นที่ใช้สอยของ ศูนย์การเรียนรู้ และลานกิจกรรมควรมีลักษณะใดจึงเกิดประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและคนในชุมชน และควรจัดกิจกรรมและพื้นที่ใช้สอยอย่างไรให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและการท่องเที่ยว ในชุมชน

(2) การเชื่อมโยงกิจกรรมและทรัพยากรในชุมชน ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยในชุมชน และนักท่องเที่ยว ส่วนใหญ่มีพฤติกรรมและนิยมการเดินทางสัญจรอย่างไร สถานที่และย่านสำคัญ ในชุมชนที่ควรได้รับการเชื่อมโยงเข้าด้วยกันคือบริเวณใดบ้าง เส้นทางและการสัญจรรูปแบบใดที่ สามารถเชื่อมโยงส่งเสริมกิจกรรมทั้งการดำเนินชีวิตและการท่องเที่ยวในชุมชน

(3) การส่งเสริมเอกลักษณ์ของชุมชน ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยในชุมชนและ นักท่องเที่ยว มีทัศนคติต่อ บรรยากาศของทัศนการณ์ที่น่าประทับใจของชุมชนด้านกายภาพอย่างไร เอกลักษณ์ของภูมิทัศน์และสิ่งปลูกสร้างที่ชุมชนปรารถนาเป็นอย่างไร แนวทางการส่งเสริมภูมิ ทัศน์และสิ่งปลูกสร้างในชุมชนควรเป็นอย่างไร

4. แนวทางการออกแบบและการจัดการเพื่อปรับปรุงฟื้นฟูหมู่บ้านโฮมโอดต้นแบบ ชุมชนด้านกายภาพควรมีรูปแบบอย่างไร ที่สอดคล้องกับทัศนคติและพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยใน ชุมชนและนักท่องเที่ยว โดยส่งเสริมศักยภาพชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ความน่าอยู่ และการ ท่องเที่ยวที่บูรณาการเข้าด้วยกัน

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาศักยภาพของหมู่บ้านโอท็อป ต้นแบบ ชุมชนด้านเกวียน ด้านความเข้มแข็ง ความน่าอยู่ และการท่องเที่ยว
2. ศึกษาปัญหาในการพัฒนาองค์ประกอบทางกายภาพ ตามแผนงานโครงการ จัดตั้งหมู่บ้านโอท็อปต้นแบบ ชุมชนด้านเกวียน
3. ศึกษาสำรวจทัศนคติ และพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยในชุมชนและนักท่องเที่ยว ต่อความคิดเห็นด้านคน ผลิตภัณฑ์ และสถานที่ ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักในการพัฒนาหมู่บ้านโอท็อป ต้นแบบ
4. เสนอแนวทางในการออกแบบและจัดการเพื่อปรับปรุงฟื้นฟูหมู่บ้านโอท็อป ต้นแบบ ชุมชนด้านเกวียน ที่ช่วยส่งเสริมความเข้มแข็ง ความน่าอยู่ และการท่องเที่ยวในชุมชน ตามขอบเขตการปรับปรุงฟื้นฟูในด้าน
 - 1) ด้านการจัดประโยชน์พื้นที่ใช้สอยและกิจกรรมในชุมชน
 - 2) ด้านการเชื่อมโยงกิจกรรมและทรัพยากรในชุมชน
 - 3) ด้านการส่งเสริมเอกลักษณ์ของชุมชน

1.4 ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้ มีขอบเขตการศึกษาในชุมชนหมู่ที่ 1 2 3 7 และ 8 ตำบลด้านเกวียน อำเภอ โชคชัย จังหวัดนครราชสีมา โดยอ้างอิงจากเอกสารราชการที่กำหนดให้บริเวณดังกล่าว เป็นพื้นที่ เป้าหมายดำเนินการพัฒนาจัดตั้งหมู่บ้านโอท็อป ต้นแบบ (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอโชคชัย, 2547) ประกอบด้วยข้อมูลด้านต่าง ๆ ที่ทำการเก็บสำรวจ คือ

1. ข้อมูลจากเอกสาร และจากการสำรวจภาคสนาม ด้านสภาพทั่วไปของชุมชน ด้านที่ตั้ง ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านโครงสร้างพื้นฐาน และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
2. ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และจากการสำรวจภาคสนาม ด้านองค์ประกอบทางกายภาพที่พัฒนาตามแผนงานโครงการจัดตั้งหมู่บ้านโอท็อป ต้นแบบ
3. ข้อมูลจากศึกษาพฤติกรรมและทัศนคติของกลุ่มประชากรเป้าหมาย ซึ่งแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยในท้องถิ่น และนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในพื้นที่

4. ข้อมูลเสนอแนะและข้อคิดเห็นจากผู้มีบทบาทในชุมชน (โดยการจัดสนทนากลุ่ม)

โดยข้อมูลในการศึกษาทั้งหมด เป็นข้อมูลที่รวบรวมและศึกษาสำรวจระหว่างเดือนกรกฎาคม 2548 ถึงเดือนมีนาคม 2549

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การปรับปรุงฟื้นฟู หมายถึง การปรับปรุงฟื้นฟูชีวิตชีวาให้ชุมชน (community revitalization) ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกกิจกรรมหรือโครงการที่เกี่ยวกับการพัฒนา เพื่อยกระดับสภาพที่เป็นอยู่ให้เกิดกำลังเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

2. ความเข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนเข้มแข็ง (community empowerment) ซึ่งเกิดจากกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนด้วยการพึ่งตนเองเป็นหลัก โดยอาศัยทุนทางสังคมที่มีอยู่ เสริมด้วยการสนับสนุนจากปัจจัยภายนอกในเชิงบูรณาการ (สยมพร ลิ้มไทย, 2548ก)

3. ความน่าอยู่ หมายถึง การที่ชุมชนมีสภาพแวดล้อมทางกายภาพดี (มีระเบียบ มีความร่มรื่น มีความสงบ สะอาด ปลอดภัย และสะดวก) มีเอกลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ มีการรักษาสืบทอดวัฒนธรรม และจิตวิญญาณของชุมชน

4. ทศนาการของเมืองที่น่าประทับใจ (city visually appealing) หมายถึง การรับรู้ทางทศนาการของเมืองที่ก่อให้เกิดทัศนคติเชิงบวก เช่น ความประทับใจ หรือปรารถนาชื่นชม เป็นต้น

5. จิตวิญญาณแห่งสถานที่ (spirit of place) หมายถึง สถานที่ซึ่งสามารถสัมผัสรับรู้ลักษณะจำเพาะของท้องถิ่นหรือชุมชน ที่เป็นผลมาจากองค์ประกอบชี้นำ (cues) ซึ่งช่วยสื่อถึงความหมาย ความทรงจำ เรื่องราว หรือนัยต่าง ๆ ที่แฝงอยู่ภายในสถานที่นั้น (Tomich, Sinisa, 2006) ซึ่งคำดังกล่าวมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า "sense of place" และ "genius loci"

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องระดับท้องถิ่นและระดับประเทศได้ทราบลักษณะปัญหาของการพัฒนาโครงการในด้านกายภาพของหมู่บ้านโอท็อป ต้นแบบ ชุมชนด่านเกวียน

2. เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงความสำคัญของการออกแบบและการจัดการทางกายภาพ อันจะนำไปสู่การพัฒนา ความเข้มแข็ง และความน่าอยู่ของชุมชนที่ต่อเนื่องไปสู่ความสำเร็จด้านการท่องเที่ยว

3. เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการออกแบบและจัดการอย่างบูรณาการของชุมชน และนำไปสู่การพัฒนารูปแบบการดำเนินงานหมู่บ้าน โหตอป แห่งอื่น ๆ ต่อไป

1.7 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษา ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดการศึกษาวิจัยจากองค์ประกอบในการพัฒนาหมู่บ้านโหตอป ต้นแบบที่มุ่งสร้างความเข้มแข็ง ความน่าอยู่ และการท่องเที่ยวในชุมชน โดยพิจารณาความพร้อมหรือการพัฒนาใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านคน (P-people) ด้านสถานที่ (P-place) และด้านผลิตภัณฑ์ (P-product) (ดังภาพที่ 1.1)

ภาพที่ 1.1
กรอบแนวคิดในการศึกษา

